

AZ
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI
SZERKESZTI: RÉDEY TIVADAR

XVIII.

PETER J. N. GEIGER
ÉS HECKENAST GUSZTÁV
KÖNYVILLUSZTRÁCIÓNK
TÖRTÉNETÉBEN

ÍRTA

SZEMZŐ PIROSKA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai

című sorozatban eddig megjelent:

- I. **Hoffmann Edith:** A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai.
- II. **Gárdonyi Albert:** Régi pesti könyvkereskedők.
- III. **Goriupp Alisz:** A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában. 1884—1934.
- IV. **Iványi Béla:** Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1331—1600.
- V. **Hubay Ilona:** Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.
- VI. **Trócsányi Zoltán:** A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása.
- VII. **Szarvasi Margit:** Magánkönyvtárak a XVIII. században.
- VIII. **Kniezsa István:** Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása.
- IX. **Makkai László—M. Horváth Magda:** A magyar könyvgyűjtő kézikönyve.
- X. **Zolnai Klára:** Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma.
- XI. **Varjas Béla:** Balassa Bálint istenes énekeinek első kiadása.
- XII. **Joó Tibor:** Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban.
- XIII. **Szemző Piroska:** A „Pester Zeitung“.
- XIV. **Radó Polycarpus:** Index codicum manu scriptorum liturgicorum.
- XV. **Jávor Egon:** Az Orsz. Széchényi Könyvtár hét pozsonyi misszáléja.
- XVI. **Dezsényi Béla:** Sajtó és könyvészet.
- XVII. **Harsányi András:** Német könyvtárak.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI
RÉDEY TIVADAR

OSZK
XVIII.
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
1942

PETER J. N. GEIGER
ÉS HECKENAST GUSZTÁV
KÖNYVILLUSZTRÁCIÓNK
TÖRTÉNETÉBEN

ÍRTA

SZEMZŐ PIROSKA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

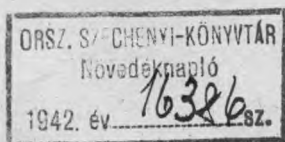
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Különlenyomat
a „Magyar Könyvszemle“ 1942. évi III. füzetéből.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

10.125/18

A könyv, tartalma, külső megjelenése mindig hű tükörképe a teremtő koroknak, nemzeteknek. Szemléltetően és meggyőzően árulkodik emberről, ízlésről, életfelfogásról, eszményekről. A „szép könyv“, a bibliofilek féltett kincse egyformán szolgáltat adatokat művészet- és szellemtörténetnek.

Tanulmányunk az illusztrációkkal ékesített könyvvvel foglalkozik és a XIX. századba vezet bennünket, mely legnagyobb részében még az előző kor hatása alatt áll. A szépirodalom illusztrálása tulajdonképpen a XVIII. században indul el nagy lendülettel. Franciaország ebben az időben jut el könyvművészete csúcspontjára és erősen befolyásolja a többi európai kultúrnemzetet is; hiszen nem kisebb művészek, mint BOUCHER, FRAGONARD, GREUZE, OUDRY, SAINT-AUBIN és még igen sok híres festő vállalja a könyvek díszítését, illusztrálását. S míg Franciaországban a könnyed elegancia, szellemes találékonyság, a biztos kézzel megalkotott szerkesztés és a gondos technikai kivitel ragadják el az olvasóközönséget, a németországiak nagyobb érzelmi mélységről, bensőségről is tanúskodnak. Az osztrák és vele együtt a mienknek a biedermeier lehetőfinom bája és érzelgőssége a velejárója. Majdnem minden irodalmi mű — regény, dráma, költeményes kötet — képekkel tarkán jelenik meg. A rajzolók alig győzik a kiadók megrendeléseit. A közönség most már egyenesen „igényli“ a pompásabbnál pompásabb kötésű, díszítésű műveket, a „díszkiadásokat“. Csak a képzett kiadó személye, műveltsége menti meg a kiadványsorozatokat a kispolgár megbízhatatlan, nem időt álló tömegízlésétől, vagy a kontárkéztől. A réz-, a XIX. században majdnem kizárólag acéllemezeire vitt metszet-illusztrációk most már nemcsak díszes keretet, fej- és záródíszeket képeznek, hanem egész kis jeleneteket, képeket ábrázoló egységes könyvdíszek. Legtöbbször az előzékcímlapon, az ugyancsak gondosan

megrajzolt cím és impresszum között foglalnak helyet. E képek, sokszor vérbeli művészek valóságos miniatűr remekei, vagy a könyv tartalmának allegorikus megfogalmazásai, vagy a szöveg egy-egy érdekesebb jelenetét vetítik ki. A címlapkép (Titelvignette) a XVIII. és a XIX. század könyvművészetének legjellemzőbb eleme, a század vége felé lassan a szöveg lapjai közé illeszkedik, mely az illusztráció öncélúságához vezet. A fordulatot ezúttal Anglia adta: visszatért a fametszethez, mely a réz- és a felette uralomra jutott acélmetszethnél sokkal festőibb képhatást keltett. Németországban, a fametszet igazi otthonában, MORITZ V. SCHWIND (1804—1871. Bécs, München) és LUDWIG RICHTER (1803—1884. Drezda) nép- és gyermekkönyvei, valamint ADOLF V. MENZEL (1815—1905. Berlin) történeti tárgyú fametszetei viszik diadalra az új eljárást. A korszak végén a fotomechanika nagyhangú képviselői teljesen elnyomják a művészi metszet-illusztráció önálló életét.¹

Nálunk HECKENAST GUSZTÁV az első azok között, akik illusztrált kiadványaikkal művészi tökéletességre törekedtek. Megjelenéséig könyvkereskedelmünk és könyvkiadásunk még csak igen kevésse megmunkált terület, mindamelllett, hogy HARTLEBEN K. A., EGGENBERGER, KILIÁN többi kiadóinknál fokozottabb mértékben, nagyobb beavatottsággal igyekeznek anyagi és erkölcsi lehetőségeket kamatoztatni. Valójában HECKENAST érti meg kora követelményeit. Vállalkozó kedvvel fogadja el a kiváló német és magyar írók kézíratait s piacra dobott könyveit nemcsak üzleti szempontból értékeli; műveltsége a fémjelzett irodalom kiadójává emeli. A pilismaróti, finom ízléssel, értékesen berendezett, magasszínvonalú könyvtárral ellátott kastély ura, aki megjárta Német- és Franciaországot, Angliát, ha árúsítja is a Faustot, amellet még kívülről is megtanulja. Írók és művészek mecénása, barátja s nem egyszer sikerült verset, vagy rajzot vet papírra. Belső ügye a könyv. Íróit műveik értékének megfelelő honoráriummal, alkotásaikat szebbnél-szebb, gazdagabbnál-gazdagabb kiadványokkal tartotta életben. Ha kedvenc írójáról volt szó, sohasem kímélte

¹ V. Ö. LÖFFLER, KARL: Lexikon des gesamten Buchwesens. Leipzig. I. köt. 284—286. l., III. köt. 321—22. l. — RÜMAN, ARTHUR: Die illustrierten deutschen Bücher des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1926. — SONDHEIM, MORIZ: Das Titelblatt. Mainz, 1927. — NAGY ZOLTÁN: A modern magyar könyvillusztráció. MKSzle, 1937 135—152. l.

az előállítási költséget és a legjobb hazai és külföldi művészeket foglalkoztatta (BARABÁS MIKLÓS, PETER J. N. GEIGER, JOSEF M. KAISER, LUDWIG RICHTER, stb.), hogy minél szélesebbkörű olvasóközönséget teremtsen. HECKENAST legkedvesebb kiadványa STIFTER íróbarátjának művei voltak. Igen nagy súlyt helyezett szépségükre. Vásznonba, félbőrbe, bőrbe, selyembe köttette a nyolcadrét alakban, gondosan megválogatott, jól olvasható betűkkel megjelentetett könyveket, szebbnél-szebb rézmetszetekkel díszítette, melyeknek rajzait PETER J. N. GEIGER, metszeteit JOSEF AXMANN készítette.²

GEIGER (1805—1880. Bécs) a Habsburg-ház udvari festője, az egykorú tárlatok népszerű díszé, akiért még Párizs is vetélkedett, már a STIFTER-művek kiadása előtt feltűnt magyar kapcsolataival HECKENASTnak.³ Neve még gyermekkorában eljutott hozzánk, minthogy egyik szobrász-nagybátyja meghívásunkra nagyobb szoborcsoportot dolgozott ki számunkra. 1842-ben azután maga a kiváló festőművész állapodott meg a pozsonyi születésű s időközben Bécsbe került EHRENREICH S. ÁDÁM rézmetszővel, valamint WENZEL GUSZTÁV jog- és történettudós tanárunkkal, hogy elkészíti hazánk történetének legjellemzőbb képeit s azokat sorozatosan, füzetekben publikálják. Ugyanazon év őszén elkészült az első próbalap, 1843-ban pedig rendszeresen megindul

„Magyar- és Erdélyország története rajzolatokban Geiger Péter N. János akadémiai képviselőtől; tervezte és magyar s' német nyelven magyarázta Dr. Wenzel Gusztáv a bécsi cs. k. Teréziai lovag akadémiában r. ny. professzor. Kiadta Ehrenreich Ádám akad. rézmetsző. — Geschichte Ungarns und Siebenbürgens in Abbildungen von Peter J. N. Geiger, akademischem Maler; nach den Angaben, und mit Erläuterungen in ungarischer und deutscher

² HECKENASTra vonatkozólag v. ö.: Briefe von Adalbert Stifter. Hrsg. v. JOHANNES, APRENT. Pest, 1869. 3 Bde. — SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Bp., 1931. 83—115. l. — HECKENAST DEZSŐ: Heckenast Gusztáv. Bp., 1936. — Egy magyar könyvkiadó regénye. Összeállította RÉVAY JÓZSEF és SCHÖPFLIN ALADÁR. Bp., év n. — PUKÁNSZKY BÉLA: „Souvenir de Pilismarót“. Tükör, 1939 207—212. l.

³ K. v. WURZBACH: Biogr. Lexikon. Wien, V. köt. 123—125. l. — Magyar képzőművészek lexikona. Bp., I. köt. — Allg. Lexikon d. bildenden Künste. 13. köt. 344—345. l. — LÖFFLER, i. m. I. köt. 609 l.

Sprache von Dr. Gustav Wenzel a. ö. Professor an der k. k. Theresianischen Ritterakademie in Wien. Herausgegeben von Adam Ehrenreich akad. Kupferstecher.“

Összesen 17 metszetet készített GEIGER történelmünkéből. Sikerét három kiadás igazolja, valamint az egykorú sajtó egybehangzó elismerő nyilatkozata: „Figyelmet érdemel tőlünk magyaroktól azon jeles képgyűjtemény, melynek kiadását Ehrenreich úr vállalta magára, s melly a magyar históriának szebb perceit örökíti. E jeles munkának rajzolója Geiger úr bécsi akadémiai festész, kinek eddigi képei — akár kigondolás genialitását, akár az ábrázolatok kiviteleit, akár pedig a rajz hibátlanságát tekintsük — őt az elsőrendű művészek közé sorozzák... Azonban Ehrenreich úr vállalatát szép siker koronázza, mert előfizetőinek száma már csaknem 600-ra megy, kik között az uralkodó család minden főnséges tagjain kívül a magyar arisztokráciák legfényesebb nevei olvashatók... Ajánljuk e gyönyörű gyűjteményt olvasóink különös figyelmébe.“⁴ Így írt a *Honderü*, de többi lapjaink is. A magyar közönség pedig mindenütt szeretettel fogadta a GEIGER-képeket. Megérezte, hogy mesterük népünket, történelmünket, régi viseleteinket, fegyvereinket tanulmányozva, nemes példával járt elől festőinknek a történeti tárgyú képek megalkotásában. Sőt később is örömmel forgatta őket, mikor JÓKAI MÓRNak *A magyar nemzet története* című munkáját ékesítették fametszetes kivitelben.⁵

HECKENAST a vállalkozásában megjelenő szépirodalmi zsebkönyvön, az *Irisen* (1840—1848) keresztül került GEIGERrel közvetlen kapcsolatba. E folyóirat kevés kivétellel, majdnem teljesen maga köré csoportosította az akkor élő bécsi írónemzedéket. Közöttük LUDWIG A. FRANKL, aki *Sonntagsblätter für Heimatliche Interessen* (Bécs, 1842) című lapjában közölt méltatásaival nagyban hozzájárult GEIGER megismertetéséhez, felhívja az *Irisen* vele együtt közreműködő STIFTERNEK és HECKENAST-

⁴ *Honderü*, 1843 II. 507. l., 1844 I. 738. l. — *Regélő*, 1843 II. 1079. l. stb.

⁵ SCHIMMER, ADOLF: *Historische Handzeichnungen von Joh. Nep. Geiger*. Wien, 1861. — HEVESI LUDWIG: *Österreichische Kunst des 19. Jahrhunderts*. Leipzig, 1903. 86—87. l. — ERNST LAJOS: *A magyar történeti festészet*. Bp., 1910 34., 96. l.

nak a figyelmét a bécsi festőművészre, annál is inkább, minthogy tudomása volt arról, hogy STIFTER elbeszéléseit HECKENAST önálló kötetekben akarja megjelentetni és mindketten nagy súlyt helyeznek a könyvek tetszetős és elegáns kivitelére. STIFTER és kiadója lelkes örömmel megfogadják L. A. FRANKL tanácsát és felkérésük GEIGERNél is visszhangra talál. STIFTER maga is ügyesen kezelte az ecsetet s valahányszor hivatása óráit meglophatta, igen mélyen átérzett, hangulatos tájképekben igyekezett kivetíteni magából a lelkével egygyészövéődött természetet és festő maradt elbeszéléseiben is. Írása a természet költészete, a friss föld illatát, a zsenge növények minden színét és finomságát, a nyárban érő búzatáblák egész perzselő melegét felszívta magába. És a költő lelkének éppen ezek a csodálatos erővel irodalommal szőtt, hegyi levegőt és fenyőillatot árasztó erdő- és pusztaképei ihlették meg legjobban GEIGERT s ugyanakkor megkövetelték, hogy a stifteri gondolatnak necsak egyszerű másolója, hanem rendkívül finom-érzésű művésze legyen. — GEIGERnek első STIFTER-illusztrációi a *Studien* I. és II. kötetében, 1844-ben jelentek meg. Ezzel a Linzben élő STIFTER, a bécsi festőművész és HECKENAST művészi egyezsége léptek, mely a STIFTER-kötetek megjelenése folyamán mind melegebb barátsággá fejlődött. Tanúsága több mint háromszáz levél. Költő, illusztrátor és kiadójuk talán még sohasem váltottak egymással ilyen tisztahangú és ideális tartalmú leveleket. Személyes ügyeik mellett politikáról, nevelésről, irodalomról esztétikáról, művészetről szólnak. Bennünket elsősorban az utóbbi kérdést tárgyalók érdekelnek, helyesebben, amelyek bepillantást engednek GEIGER műhelyébe, vagy szüntelenül nyomába vannak a bécsi rajzokat, illetőleg metszeteket Pestre szállító postakocsinak.⁶

„In Erwiderung Ihres Geehrten melde ich Ihnen, dass mir die fertigen Bogen der ‚Studien‘ zugestellt worden sind. Ich danke Ihnen auf das herzlichste, dass Sie das Buch so schön machen, es gefällt mir ausserordentlich, auch die Vignette, der Haidebube, wird wunderschön . . . Sollte Axmann mit dem Stiche nicht leicht zu bestimmter Zeit fertig werden können, so könnte ja die zweite

⁶ V. ö. Briefe von Adalbert Stifter, i. m. — HECKENASTnak GEIGERhez címzett, a szakirodalomban eddig ismeretlen, kiadatlan levelei (Fővárosi Könyvtár, Budapesti Gyűjtemény, B/926/41. Joh. Nep. Geiger).

Zeichnung Geigers von jemand anderm zur selben Zeit gestochen werden, als die erste unter Axmanns Händen ist“⁷ — írja STIFTER 1843. december 8-án a nyugtalankodó HECKENASTnak az 1844-ben megjelent *Studien* I. és II. kötetének GEIGER-illusztrációiról. A *Haidebube* az I. kötet címlapképe volt és a benne szereplő *Haidedorf* című elbeszeléséből merítette tárgyát; a „*Studien von Adalbert Stifter*. I. Band“ cím és az „1844. Verlag v. Gustav Heckenast in Pest“ impresszum között foglal helyet a pusztai pásztorfiú sziklán ülő, dús növényzettől körülvevett, bájos figurája. A szemlélőnek nem ismeretlen a feléje áradó stílus és annak poétikus hangulata, mert kétségtelenül BARABÁS MIKLÓSunk finom és hangulatos biedermeier-alakjainak ikertestvérére ismer benne. GEIGER kis képéhez több vázlatot is készített, melyeket úgy kiadójának, mint STIFTERnek megküldött véleményezés végett.⁸ Bár GEIGER bizonyos fokig alkalmazkodott szövegéhez — amit az író, amint látni fogjuk, az ellentmondások elkerülése érdekében maga is megkívánt — mindig egyéni művészetének erejével vetítette ki a képzeletében testet öltött stifteri eszmét. Hiszen STIFTER a műveiből áradó varázslatos hangulaton kívül pl. a *Haidebube* figurájához csak a következő leírással járult hozzá: „... Inmitten all dieser Herrlichkeiten [der Natur] stand er, oder sprang, oder sass er, ein herrlicher Sohn der Haide: aus dem tiefbraunen Gesichtchen voll Güte und Klugheit leuchten in blitzendem, unbewusstem Glanze die pechschwarzen Augen... um die Stirne war eine Wildnis dunkelbrauner Haare kunstlos den Winden der Fläche hingegeben...“⁹

A *Haidebube* című metszet jelzése „*Peter Joh N. Geiger del — Jos. Axmann sc[ulpsit]. Viennae*“. Valamennyi GEIGER—STIFTER-illusztráció ilyen jelzésű s így bátran leszögezhetjük, hogy minden GEIGER-rajzot JOSEPH AXMANN Bécsben működő mester metszett acélba nagy hozzáértéssel a pesti kiadványokhoz. GEIGER nagyon szívesen dolgozott AXMANNnal, mert metszetei nyomán sohasem vészett el rajzainak művészi értéke. STIFTER vele is szoros barátságban volt. Sokszor látta vendégül hosszabb időre családos-

⁷ Briefe v. Stifter, i. m. I. 52. l.

⁸ SCHLOSSAR, ANTON: Adalbert Stifter und die Künstler Axmann u. Geiger. Zeitschrift f. Bücherfreunde, 1900/1901. 273—287. l.

⁹ STIFTER, ADALBERT: Studien. Pest, 1844. I. köt. 279. l.

tól linzi házában s mikor a kevés gyakorlati érzékkel rendelkező AXMANN nehéz anyagi helyzetbe kerül, hosszú méltató levélben fordult GEIGERhez segítségért: „Zeichnen Sie eines der versprochenen Bildchen, dass Axmann eine Arbeit bekommt... Axmann bekommt, sobald er zu arbeiten anfangen kann, eine a conto-Zahlung von Heckenast... Ich halte Axmann trotz mancher Fehler, die er unläugbar hat, für einen grossen, wo nicht der Anlage nach für den ersten Kupferstecher Wiens. Schade, dass diese herrliche Anlage nicht zu jener hohen Entwicklung kam, zu der sie berufen war“ — írja többek közt.¹⁰ AXMANNT egyébként nálunk is nagyon méltányolták sok értékes magyar vonatkozású metszetért — Nyitra-, Tihany-, Beczkó-vára, Pázmány Péter, Arany János, Jókai Mór, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Berzsenyi Dániel, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, I. Ferenc József —, melyeknek egy részét Pesten dolgozta ki HECKENAST számára.¹¹

A *Studien*, 1844. II. kötetéhez STIFTER *Der Hochwald* című novellája adta az illusztrációt: hatalmas erdőborította hegyek tövében, összehajló sziklafalak között ülő két, finom árnyalatokban gazdag leányalak, az elbeszélés testvérpár-hősnői, a háttérben halványabban körvonalazott férfi, a két leány kísérője. GEIGER művészi kézzel emeli ki a jelenet főszereplőjét, a fiatalabbik testvért, azt árasztja el minden szépséggel, azt dolgozza ki leheletfinom vonásokkal, míg a többi figura elmosódottabb, s így a szemlélő legszívesebben nála időzik.

Az 1847-es év fontos kelte a GEIGER—STIFTER-illusztrációk történetének. Ekkor hagyja el a sajtót a *Studien* III. és IV. kötete, valamint az *Iris* zsebkönyvnek erre az esztendőre szóló évfolyama. A könyvművészetet GEIGER ezúttal négy művészi képpel gazdagította.

¹⁰ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 23. l. — v. ö. még u. i. 23—25., 29—30., 88—89., 207., 233., 282., 354—355. l.

¹¹ V. ö. WURZBACH, i. m. I. köt. 96—97. l. — Allg. Lexikon d. bildenden Künste, i. m. II. köt. 287. l. — Tudományos Gyűjtemény, 1821 XII. 102. l. — NAGY IVÁN: Magyarországi képzőművészek. Századok, 1874 28. l. — BARABÁS MIKLÓS emlékiratai. Bp., 1902 148 l. — Művészet, 1904 205., 270. l. — SCHLOSSAR, ANTON, i. m. 273—287. l. — ERNSZT LAJOS, i. m. 31. l.

A *Studien* III. kötetéhez a *Mappe meines Urgrossvaters Augustinus* doktora szolgáltatott modellt: régies, korfestő berendezésű szobában, karosszékekben ülő, könyvolvasásban elmerült alak. Itt már nem a természet, hanem az okoskodó ember GEIGER művészetének forrása. A háttérben és ezer apró részletében gondosan megrajzolt képen már 1844-ben dolgozott AXMANN. „Der Stich des Urgrossvaters ist noch nicht fertig — írja az érdeklődő HECKENASTnak STIFTER 1844. december 25-én —, dafür muss ich Sie versichern, dass das, wofür mir am meisten bange war, der Duft in den hintern Dingen auf der Platte wundervoll ist. Axmann nimmt sich sehr zusammen, aber er wird wohl stark in den Jänner hineinkommen. Lassen Sie es sich nicht kränken, wenn nur die Sache schön wird.“¹²

Rendkívül érdekes a *Studien* IV. kötetének a zsidó beduint, Abdiast ábrázoló címlapképe. Abdias kemény, elszánt alakját a sivatag hangulatkeltő tája körvonalazza (v. ö. STIFTERnek *Abdias* című novelláját). Itt GEIGER legkevésbé tartalommegértető; a saját művészi gyönyöreit kereső mester, aki nemcsak képzeletből, könyvforrások alapján gondolja el keletet és emberét, de maga is megjárta a homoksivatagot. Az *Abdias*on végigömlő pátosz nem stílus, nem számító hatástkeltő eszköz, hanem a keleti ember lelkiületének őszinte kifejező jelképe. — STIFTER eredetileg más beállítást szeretett volna: „Geiger wird den Juden zeichnen, wie er die Schakale füttert...“¹³ — írja 1844. július 17-én HECKENASTnak, azonban GEIGER meggyőzte beállításának kifejezőbb voltával. A bécsi mester legkedvesebb STIFTER-témája kétségkívül *Abdias*. Rendkívül sokáig dolgozott rajta; úgylátszik, hogy keleti utazásának sok-sok élményéből küzdelmesen kellett megteremtenie a legkielégítőbb elgondolást. STIFTER többször megfordul ekkor műhelyében, hogy sürgesse és segítse, ha szükségesnek mutatkozik. „Heute gehe ich nach Schliessung dieses Briefes zu Geiger, um Abdias zu holen oder zu fördern. Geiger und ich stehen sehr gut.“¹⁴ Azután: „Geiger werde ich schon treiben, dass er sich mit den Zeichnungen sputet. Ich weiss etwas, dass ihn sehr freuen wird, ich halte ihn nämlich für einen grösseren Compositeur, als

¹² Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 63. l.

¹³ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 55. l.

¹⁴ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 65. l.

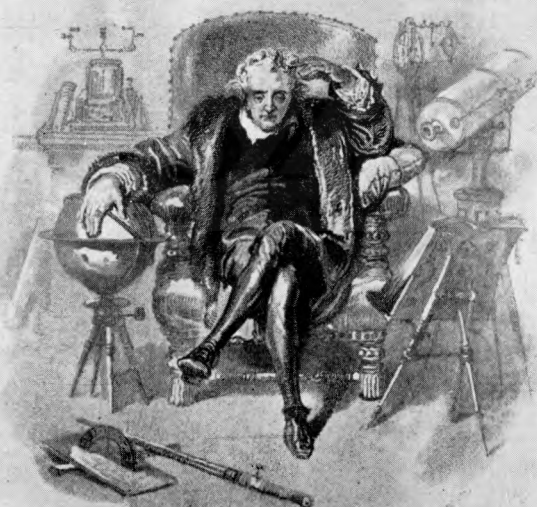

Adalbert Stifter :
Mappe meines Urgrossvaters című novellájából készült címlapkép
a Studien III. kötetéhez.

J R I S

DEUTSCHER ALMANACH

FÜR 1848.

Adm. & Comp. C. G. G. G.

VERLAG VON C. G. G. G.

PRAG

Cornelius und Kaulbach¹⁵ — írja mindkét esetben HECKENAST-nak (1844. december 25., 1846. október 18.). GEIGERT később is megihleti *Abdias*. A 60-as évek felé STIFTERrel való barátsága mindinkább elmélyül; a sűrűn váltott eszmekicserélő levelek, az író ösztönző, hozzáértő műteremlátogatásai egyre közelebb hozzák őket egymáshoz. STIFTER felveti GEIGERnek, megfestené-e számára művei alapján azt a képet, mely a legnagyobb hatással volt rá. Ekkor születik meg a *Beduinok a sivatagban* (1858) című vászon, melyet GEIGER azután STIFTERnek ajándékozott.¹⁶ Művének képzőművészeti megjelenítése az ecset lágy vonásaiban, a színek ragyogó tűzében még jobban elragadta az író: „Geiger sandte mir ein meisterhaftes Bild ‚Abdias‘ vorstellend. Meine Freude war ausserordentlich, und der Genuss des Kunstwerkes wird täglich grösser; denn das Bild wird, wie Geigers Arbeiten überhaupt, immer schöner, je länger man es hat... Ich weiss keinen besseren Dank für diese Annäherung seines Geistes an den meinen, als dass ich, wenn dieses Bild in meinem Zimmer hängt, nie mehr im Stande bin, in meinen Dichtungen zum Gemeinen oder Werthlosen herabzusinken. Das Bild ist das Erzeugnis des feurigsten Genies.“¹⁷ (HECKENASTnak, 1858. július 29-én.)

GEIGERnek — szerintük — a STIFTER műveiből áradó szellemet és hangulatot legjellemzőbben kifejező és egyúttal legszebb illusztrációs alkotásai az *Iris*, 1847. *Der Waldgänger* című elbeszéléséhez készültek. Mégpedig kettő, minthogy a tervezett címlapkép először túlságosan nagyra sikerült, viszont annyira tökéletes volt, hogy író, kiadó és művész egybehangzóan a szöveg közé illesztették külön kartonon. Az erdőjáró férfi, kíséretében a *Haidebube*-stílusában megrajzolt kisfiúval, az embernek legigazabb barátjáért, a természetért való rajongását fejezi ki. A két árnyalatokban gazdag figura hegycsúcson áll, alattuk hömpölyög hatalmas árjával a Moldva, körülöttük erdővel borított vidék pompázik. Az egyszínű acélmetszet csupa levegő, szín és illat. — Ennél talán még tartalmasabb, hangulatkeltőbb a másik metszet, a címlapkép. Ezen a *Waldgänger* sziklás hegycsúcson ülő figura, arcán áhítatos nyugalommal; ember, aki a körülötte tündöklő

¹⁵ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 95. l.

¹⁶ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 231. l.

¹⁷ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 239. l.

természet csodájában Isten közelségét érzi. Külön érdekessége, hogy STIFTER maga készítette hozzá a vázlatot.¹⁸

„Ich habe durch Herrn v. Axmann mit der grössten Bestürzung vernommen, dass jene Vignette zu der Stifterschen Erzählung ‚Procopus‘, welche Sie mir und Herrn Stifter schon im May auszuführen versprochen, bis vor wenigen Tagen noch nicht in den Händen des Herrn Axmann war. — In dieser Verlegenheit erlaube ich mir, Euer Wohlgeboren auf das eindringlichste zu bitten, keinen Augenblick weiter mit der Ausführung der Vignette zu zögern. Jeder Tag der Verzögerung bringt mir namhafte Verlust, denn die Erscheinung eines Taschenbuches hat seine vorgeschriebene Zeit, und ohne Titelvignette könnte ich das Taschenbuch doch nicht herausgeben!... Auch füge ich hier anbringend einige kurze Auszüge aus der Erzählung bei, welche auf einige nothwendige Äusserlichkeiten der Bilder hindeuten.“¹⁹ HECKENASTnak ez az 1847. július 3-án GEIGERhez intézett sürgető levele nagyon indokolt volt, mert az *Iris*nek 1848 elején meg kellett jelennie s tartalmán kívül a legnagyobb vonzerőt valóban művészi metszeteinek köszönhetette. Ismerte GEIGERnek akkori elfoglaltságát is. A bécsi mester tehetsége és dicsősége tetőfokán, túlhalmozva megrendelésekkel — ebben az időben készíti SCITOVSZKY pécsi püspök megbízásából a pécsi székesegyház részére Szent József oltárképét,²⁰ vele javíttatja ki a Pesti Műegyesület a HEINRICH EDÉNél megrendelt *Hunyadi Mátyás* című műlapot, mert GEIGER szerint „az öltözetek nem jelölték meg a kort és a csoportok rajzában is tetemes hibák voltak“²¹ — már nem igen vállalt szöveg-illusztrációkat s csak STIFTERhez és HECKENASThoz fűződő barátsága tiltotta, hogy cserbenhagyja őket. A *Procopus*nak, a töprengő csillagász fausti figurájának azonban GEIGER nem tud ellentállni, túlságosan motívumgazdag ahhoz, hogy meg ne ihlesse teremtmőerejét. Tudományos műszerei, földgömbje, távcsövei mel-

¹⁸ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 80., 89—90. l.

¹⁹ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

²⁰ Művészet, 1911. 274. l. — SZÖNYI OTTÓ: Boross János festő levelei Scitovszky pécsi püspökhöz... A Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület Értesítője. Pécs, 1912. 153., 159. l.

²¹ SZANA TAMÁS: Száz év a magyar művészet történetéből. Bp., 1901. 53., 135. l. — Művészet, 1902. 78. l.

lett ülő Procopus szimbolikus alakja a nagy találékonysága ellenére is véges emberi értelemnek. Idézett HECKENAST-levelünk a *Procopus* keletkezésének történetén kívül egyéb műhelytitkot is feltár: GEIGERnek elsősorban invenciója, STIFTER szövegei és igen sok esetben a kiadó értékes, hozzáértő tanácsai is segítségére voltak illusztrációi megalkotásában.

A *Studien* utolsó két kötete 1850-ben jelent meg egy-egy GEIGER-címképpel. Az V. kötetnek a megszokottnál nagyobb illusztrációja a *Hagestolz* című novellából merített és STIFTERnek igen tetszett: „Der Hagestolz ist aber ausserordentlich schön. Die Figur drückt vollendet den Charakter des Hagestolzens aus, wie er im Gedichte ist“²² — írja 1847. november 16-án kiadójának. Az „agglegény“ magaelémeredt, szomorú elhagyatottságot lehelő alakja típuskép és a VI. kötet illusztrációjával, a *Der beschriebene Tännling*-gel együtt hű másolata STIFTER elképzelésének. Az utóbbi felsőausztriai népviseletben ábrázolja a hűtlen szerelmesén búslakodó, komorarcú favágót, akit bánkódó szíve és az emlékezés visszacsalt a boldog találkozások tanújához, a néma lucfenyőhöz.

Nem sokkal ezután STIFTER minden erejét régen tervezett ifjúsági elbeszéléseinek feldolgozására fordítja. *Bunte Steine* címen, 1853-ban, két kötetben, *Studien*-formátumban jelentek meg és ami szerzője szívének a legnagyobb keserűséget okozta, nem GEIGER, hanem LUDWIG RICHTER illusztrációival.²³ Pedig kiadójával együtt, mint előző műveinél, ezt is a bécsi festőművésznek szánta. „Ich hoffe Geiger zu bestimmen, dass er zu der Arbeit eine Freude bekommt, und wenn ich öfter antreibe, hoffe ich, dass es gehen wird“ — írja HECKENASTnak bizakodva 1853. január 12-én,²⁴ holott a kiadást HECKENAST még ugyanebben az évben tervezte. GEIGER azonban nagyobb kompozíciói miatt nem készül el idejében és HECKENAST lipcsei könyvkereskedő-rokona, GEORG WIGAND tanácsára az általa sokat foglalkoztatott RICHTERT bízta meg. STIFTER vígasztalhatatlan, mikor megkapja a RICHTER által illusztrált *Bunte Steine*-köteteket, amit kiadója előtt sem titkol. HECKENAST, minthogy a közönség nagy szeretettel fogadta az író

²² Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 145. l.

²³ RÜMAN, i. m. 281. l. — V. ö. még bevezetésünkben.

²⁴ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 80. l., II. 4. l.

újabb művét s RICHTER képei valóban nagyon gyengék voltak (csak a fametszetnek volt igazi mestere), újabb, GEIGERrel illusztrált kiadás közrebocsátását határozza el. Még 1852 decemberében megindítja a bécsi művésszel tárgyalásait: „Eingedenk Ihrer warmen Theilnahme an Stifters Werken, und eingedenk Ihres hohen Verdienstes das Sie sich durch die künstlerische Illustration der ‚Studien‘ erworben, kann ich mir das Vergnügen nicht versagen, Ihnen das neueste Buch, unseres Freundes vorzulegen u. zu verehren. Mit grossem Leidwesen muss ich dabei die Bemerkung machen, dass diesen beyden Bänden eine grosse Zierde abgängig ist, welche den Bänden der ‚Studien‘ durch die Beigabe Ihrer herrlichen Vignetten zu Gut kam. — Das Mscript der ‚Bunten Steine‘ ist so spät im Herbste in meine Hände gekommen u. es musste mit der Herausgabe so geeilt werden, dass nichts Anderes übrig blieb, als einige Vignetten während des Druckes, der in Leipzig geschah, durch einen dortigen Künstler anfertigen zu lassen. — Wie wenig Richter durch die beyden Zeichnungen befriedigt hat, werden Sie selbst sehen. Stifter ist ganz unglücklich über die missrathenen Geschöpfe! — Ich konnte ihm kaum andern Trost geben, da selbst die Hinweglassung der Bilder nicht mehr thunlich war, als dass ich ihn versicherte, sobald als möglich, für eine neue Ausgabe zu sorgen, die ihn in Bezug auf die Bilder vollkommen aussöhnen möge. Ich habe nun die Idee eine neue Ausgabe der ‚Bunten Steine‘ in einem Bande zu veranstalten. Das Buch soll durch einen colorirten Stahlstich geziert werden. Das Colorit dürfte nicht anders seyn, als in der leichten Manier Ihrer Handzeichnungen: nur einige Farben aufgesetzt!... Noch eines: Nachdem über die Vignette der Titel: ‚Bunte Steine‘ von Adalbert Stifter stehen soll, dürften vielleicht die Buchstaben ‚Bunte Steine‘ mit in das Bild gezogen werden und bunt colorirt, gleichsam den Titel figürlich bezeichnen.“²⁵ HECKENAST egyúttal a megrajzolandó címkép formai utasításait is mellékelte leveléhez, annyira szerette volna az új egykötetes, ezúttal színes metszettel ékes STIFTER-művet sajtó alá rendezni, azonban GEIGER — talán megbántottnak érezte magát, vagy RICHTERrel vállalt művészi szolidaritást — nem teljesítette kérését. Íróbarátjával együtt ekkor

²⁵ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

Der Nachsommer

VON

ADALBERT STIFTER

Erster

Band.

Gustav Heckenast in Perth.

Studien
von
ADALBERT STIFTER

Dritter

Band.

Gustav Heckenast in Pest.

már nem is erőszakolták s a tervbevett új kiadás JOSEF MARIA KAISER fametszetes illusztrációival jelent meg 1869-ben.²⁶ STIFTER azonban ettől sem volt különösebben elragadtatva s HECKENAST-hoz írt leveleiben nem is annyira KAISERT, mint inkább azokat okolta, akik a rajzokat fába metszették.²⁷ Túlságosan egybeforrt GEIGER munkáival ahhoz, hogy az acélmetszetek helyébe lépő, kezdetben nem eléggé művészi fametszetekkel egyhamar megbarátkozzék.

A HECKENASTnál 1857-ben, három kötetben, ugyanannyi GEIGER-címképpel megjelenő *Nachsommer* című műve arról tanúskodik, hogy az illusztrátor és a kiadó megbékültek egymással. A három kép az egykorú előkelő osztrák családnak és az uralkodó biedermeier életművészetnek hű tükörképe, a barokk-empíre diplomata-léggör némi színezetével. Különösen áll ez az I. kötetben levő, pantalót, „vatermördert“, hosszú, bodros kézelőt, majdnem vállig érő ősz haját viselő, borotvált arcú férfialakra; a nyugalomba vonult egykori államférfit, öntözővel a kezében, rózsái ápolása közben ábrázolta GEIGER. — A II. kötet dámája virágos vázával díszített asztalnál ül kényelmes karosszékekben; mellette virágok, bokrok, a háttérben az anyagi biztonság és előkelőség szimboluma: kastélyszerű villa. Az idős hölgy szép, omlós selyemöltözetében, főköttője mögül előkandikáló ősz fürtjeivel, finommetszésű arcán halk mosolyával méltó párja az első ábrázolásnak. A III. kötetben lányukat, az előkelő ház féltve őrzött virágszálát rajzolta meg GEIGER. Az ifjú, karcsú leány könyvvel kezében, szobája közepén áll, körülötte nagy, kényelmet nyújtó bútorok, előtte finom csipkével beborított asztal, rajta citerája, a zenekedvelő biedermeier Bécs nélkülözhetetlen hangszere. — E mesteri miniatűrök létrejöttét igen érdekes megvilágításba helyezik az írónak, illusztrátornak, metszőnek és kiadónak egymással váltott levelei.²⁸ Legelőször is megtudjuk, hogy a

²⁶ RÜMAN, i. m. 134. l. — Lásd még u. i.: Kaiser a Bunte Steine kötetin kívül a Studien egy-egy önállóan kiadott elbeszélését is (Abdias, Der Hochwald, Der Weihnachtsabend) ellátta a szöveg közé illesztett, fametszetes illusztrációival.

²⁷ Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 15., 32—34. l.

²⁸ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 23., 36., 63., 76., 95., 103—104., 109—110., 114., 117—118., 134—136., 138., 140—141., 143—144., 148—149., 153—156., 185., 187—188., 192—194., 208. l.

Nachsommer még a *Studien* keletkezése idején papírravetett elbeszélésből nőtt meg az évek folyamán háromkötetes stifteri művé (az író benne tervezte meg főművét és GOETHE *Wilhelm Meisterje* mellett emlegette) és GEIGER már ebben az időben megrajzolta a diplomata alakját, melyet az új megfogalmazás után már nem lehetett felhasználni. „Mein ursprünglicher Entwurf liegt so weit von meinem jetzigen Werke ab, dass das Bild, das damals trefflich passte, es jetzt nicht mehr thut. Jahre liegen dazwischen“ — írja STIFTER GEIGERnek (1856. december 24.). GEIGER ekkor még egy vázlatot készít, de STIFTER ekkor is sok javítani valót talál: „1. Die Kappe weg, und die schönen weissen Haare, die unter der Kappe heraus sehen, über das ganze Hinterhaupt. 2. Beim Rocke den Einschnitt im Kragen weg, damit er unmoderner werde. 3. Den Rock unter der Brust auf beiden Seiten etwas weiter, dass er weniger schön und elegant sei. 5. Die Beinkleider weniger gespannt und etwas schlottiger“ — figyelmezteti a szövegghűsége (1857. augusztus 29.). Általában itt sem a rajzot kifogásolta, inkább felfogásbeli ellentétek voltak. A biedermeier nagyszony nyerte meg legkevésbé a tetszését. A fiatal lányról viszont csak dicsérőleg nyilatkozott: „Geigers Zeichnung hat mich ganz glücklich gemacht. Sie hat meine höchsten Erwartungen übertroffen. Ich war den ganzen Abend gestern in einer Art Entzücken. Ganz so ist die Dichtung. Ich hätte mit meiner besten Phantasie ein getreueres Abbild nicht angeben können. Diese herrliche Geistigkeit, Kraft und jungfräuliche Vornehmheit, verbunden mit dem Antiken, was die Gestalt ausspricht, nebst dem Gefühle, das die Stellung errathen lässt, ist in der Dichtung; aber sie ist mehr als meine Dichtung, und kann sie nur heben“ — írja HECKENASTnak (1856. december 22.). GEIGERnek is, AXMANNnak is meg kellett szenvednie ezért a „tökéletességért“, mert STIFTER oldalakra terjedő levelekben, hajszálig menő részletekben boncolta a rajz, de különösen a metszés munkáját. Figyelme minden árnyékolásra, vonalra kiterjedt, a hatáskeltő ruharedőket éppen úgy megbeszélte, mint a szobát díszítő szőnyeg mintáit.

Hasonló körülmények között rajzolta meg GEIGER STIFTERnek 1865-ben megjelent, háromkötetes, magyarvonatkozású történeti regényéhez, a *Witikohoz* készített illusztrációit. Az első kötet címképéről — erdei úton ügető Witiko lovag, álmodozó szemű szláv típus, előkelő korhű öltözetben — már 1860. május

31-én ír STIFTER kiadójának és kéri, küldje el a nála levő kéziratot tanulmányozás végett GEIGERnek.²⁹ GEIGER elolvassa ugyan, de csak 1864 körül tér rá vissza, mert az író időközben megbetegedett és a többi kötet kéziratával nagyon lassan haladt előre. A festőművész még maga sem döntötte el tárgyát és HECKENAST-hoz fordult tanácsért. A kiadó 1864. január 1-én siet segítségére levelében: „Bei Durchsicht Ihrer letzten Briefe finde ich, dass ich auf einen derselben noch nicht geantwortet habe. Sie haben mir in Betreff der Bilder zu ‚Witiko‘ eine Frage gestellt! Ich erlaube mir hierauf die Bemerkung zu machen, dass mir für den 1. Band die Darstellung des jungen Witiko wie er durch die Wälder nach Böhmen herüberreitet, um in diesem Lande sich sein Schicksal zu machen, als besonders passend u. bezeichnend erschienen würde. Im 2ten Bande in jenen Recitaten, die ich noch hier habe, kommt nur eines vor, das ohne Zweifel auch ein sehr schönes Bild geben würde. Es ist der Moment wo der junge Ritter und die Tochter Heinrichs sich ihre Liebe gestehen. Diese Zeichnung könnten Sie aber erst dann machen, wenn Sie das Manuscript in Händen haben. Sobald ich es ganz durchgelesen haben werde, will ich es Ihnen senden. Ich war sehr erfreut, dass Sie an dem höchst originalen Werke Stifters so grossen Gefallen hatten. Meine Meynung über das Buch stimmt mit Ihrem Urtheile ganz zusammen u. ich freue mich umsomehr, dass wir in diesem Punkte gleicher Ansicht sind, weil ich fürchte, dass der grössere Theil des Publicums das Werk ganz falsch beurtheilen wird. In solchen Fällen möchte man an sich irre werden, wenn es nicht Männer gäbe, deren reines u. freyes Urtheil ein sicheres Kriterium sind, als der Modegeschmack der Menge u. die Bornirtheit gemühseliger Recensenten.“³⁰ GEIGER ezután STIFTER legnagyobb meglegedésére HECKENAST választását valósítja meg az első kötet számára.³¹ Tulajdonképen a következőkben is az epikus ábrázolási mód érvényesült, mely a komolytárgyú regény elgondolásának jobban megfelelt, mint a cselekvényes — a HECKENAST által a második kötet élére ajánlott szerelmi jelenet. „Da Geiger zum ersten Bande weniger eine Handlung als

²⁹ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 327. l.

³⁰ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

³¹ Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 102., 105., 107. l.

vielmehr das Wesen der Hauptgestalt überhaupt dargestellt hat, so müsste etwas Ähnliches wohl auch in den zwei folgenden Bänden geschehen. Unter der Menge Personen des Werkes sind nach *Witiko* wohl die hervorragendsten Wladislaw der II., Herzog von Böhmen (später König), und Kaiser Friedrich der Rothbart. Wladislaw wäre für den zweiten Band (da er noch Herzog ist) und Friedrich für den dritten³² — írja STIFTER *Pestre* (1864. november 18.). HECKENAST azután már ilyen értelemben sürgeti GEIGERT és AXMANNT.³³ Wladislaw festői öltözkéiben, gazdagon redőzött köntössel a vállán, drágaköves, kócsagos föveggel, nemesveretű karddal jellemzően geigeri történeti kép. Látszik, hogy a festőnek ez a legerősebb oldala.³⁴ Talán a harmadik kötet Barbarossaja a legsikerültebb valamennyi között: életerős, elszánt, tettekre kész, rettenthetetlen uralkodó, szemében ugyanakkor érzelmős, germán lágysággal. Bár mind a három képet a XII. század állította be, a felfogás mélyén ott bujkál az egykorú művészet biedermeier ecsetkezelése. Éppen a *Witikó*val kapcsolatban nem lesz érdektelen, ha rámutatunk arra, hogy HECKENAST jóelőre felismerte benne a „nem tömegcikket”. Előállítása jóval meghaladta üzleti hasznát, mégis vállalta díszes kiadását, sőt emiatt GEIGERNél adósságba is keveredik. „Da ich nun doch abgehalten bin, hinauf zu kommen [nach Wien], so habe ich vor einigen Tagen meine Schuld von 500 fr. an Sie Abgeschickt und sage Ihnen hiemit meinen besten u. verbindlichsten Dank, für Ihr freundliches Zuwarten, das ich für diesmal ausnahmsweise in Anspruch nahm³⁵ — mentegetőzik GEIGERnek. Ez is beszédes tanúja annak, hogy, bár HECKENAST jól látta a kedvelt és sokat olvasott írók munkáiból származó előnyt, mint igazi nagyvonalú, európai színvonalon álló kiadó, sohasem zárkózott el egyedül az írók fejlődését ösztönző művek elől.

Három esztendővel a *Witiko* megjelenése után, 1868-ban a halál elszólítja STIFTERt. HECKENAST továbbra is szeretettel gon-

³² Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 77. l.

³³ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár idézett gyűjtemény. 1864. március 4.

³⁴ Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 120—121., 179., 227—228. l.

³⁵ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény. 1864. március 4.

dozza műveit és megjelentet belőlük egy-egy kiadást. Különösen a novellásköteteket kapkodta szét a bel- és külföldi olvasóközönség; már az író életében újabb és újabb kiadások láttak napvilágot.³⁶ Bennünket — tárgyunknál fogva — az 1864-ben indított *Studien* 6. kiadás érdekel, melynek két kötetéhez 1869-ben *Nachgelassene Schriften* címen, ugyancsak két kötetben, a posztumusz elbeszélések járultak s természetesen az eddig ismertetett *Studien*-illusztrációkon kívül, újabb GEIGER-illusztrációkat is hoztak.³⁷ A *Nachgelassene Schriften* két kötetét 1873-ban azután egybe is vonta HECKENAST és igen helyes indokolással, formában, kötésben a *Studien* 1864. 6. kiadáshoz csatolta: „Die vorliegenden Erzählungen A. Stifters, unmittelbar nach dessen „Studien“ entstanden, doch erst in den nachgelassenen Werken des Dichters gesammelt herausgegeben, können gleichsam als eine weitere Folge der „Studien“ in gegenwärtiger Auflage der beliebten zweibändigen Octavausgabe der „Studien“ in gleicher Ausstattung anschliessen, glauben wir, dass die Erscheinung dieses dritten Bandes den zahlreichen Besitzern der zweibändigen Ausgabe nicht unwillkommen sein würde. Pest, Sept. 1872. — Die Verlags-handlung.“³⁸

Az 1864-es *Studien*-kiadvány első kötetének két eddig nem ismertetett illusztrációja van: az egyik a címkép, a *Der Condor* című elbeszélés hősnője, tipikusan biedermeier intériurben, barna biedermeier szépség, középen elválasztott, a füleket eltakaró tükörsíma haja madonnaszerűen szabályos arcot keretez be, maga a naív báj és női szelídség, csak úgy árad az egész képből a levendula-illat. Nem feledkezett meg GEIGER a citeráról és a galambpárról sem. — A másik a *Narrenburg* című elbeszéléshez készült és külön kartonon illeszkedik a kötetbe, akár az eddig

³⁶ A Pesten kiadott STIFTER-művekre vonatkozólag lásd „Heckenast Gusztáv pesti könyvkiadó és nyomdatulajdonos által kiadott könyvek, zene-művek és arcképek névsorá“-t 1844-től 1874-ig.

³⁷ A GEIGER által illusztrált HECKENAST—STIFTER-kiadványokat felsorolja BODENSTEIN, CYRIAK: *Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens 1788—1888*. Wien, 1888. 12—24. l. — Ezeket és a RICHTER és KAISER által illusztráltakat lásd RÜMAN, i. m. 1069., 1070., 2122., 496., 1071., 497., 498., 1072., 499., 2547. l.

³⁸ STIFTER, ADALBERT: *Studien*. Pest, 1873. III. köt. Előszó.

ismertetett többi címkép, csak a címet és az impresszumot vétette le róluk ebben az újabb kiadásban HECKENAST. A *Narrenburg* metszete éremalakú képecske, rajza, metszése valóságos mestermű: enyelgő szerelmespárját, a lányka mellett álló kutyát és az alakokat bekeretező szőlőlugast csupa finom vonallal, gondos árnyékolással domborította ki a művész. A gyönyörű miniatűr eszméjét HECKENASTnak köszönhetette STIFTER, aki már az 50-es évek elején tárgyalt ügyében GEIGERrel. 1854. április 3-án érdeklődik is nála: „Ich erlaube mir Sie an Ihr gütiges Versprechen in Betreff der Zeichnung, welche ich zu einer beliebigen Erzählung Stifters in etwas grösserem Format gewünscht hatte, hiemit höflichst zu erinnern. Sie hatten meine Idee, den Stoff aus der *Narrenburg* zu nehmen, seiner Zeit gebilligt, doch müchte ich Sie durchaus nicht an einen gewissen Stoff binden und überlasse darum die Wahl ganz Ihrem Ermessen... Sie machen uns wohl... mit der neuen Vignette eine freundliche, liebe Überraschung?“³⁹ 1853. december 13-án STIFTERnek HECKENASThoz intézett sorai a már kész metszetről beszélnek s elragadtatása ellenére, a beavatott író nem hallgathatja el kritikáját: „Ein Exemplar *Narrenburg* habe ich bekommen, ich danke. Das Mädchen in der Vignette ist herrlich, überhaupt das ganze Bild, ein klein wenig stören mich die Oberfüsse des Mannes, die zu sehr herrschen.“⁴⁰

A GEIGER—STIFTER-illusztrációk befejezéséül szólnunk kell még a poszthumusz elbeszélésnek, *Der fromme Spruch*nak Gerlintjéről. Megint jellegzetes biedermeier hangulatot árasztó miniatűr — kertjében, rózsái között álmodozó fiatal leány —, ez sem egyszerű szövegmagyarázat, magában való, önálló kép.

Az eddigiekben szemlélt képecskék kétségkívül a hazai és a külföldi könyvművészet legszebb alkotásai közé tartoznak. Valamennyi megcsillogtatja a vérbeli művész találékonyságát, kifejező erejének bensőségességét. GEIGER a gondolat megtestesítésében a lélek legititokzatosabb mélységéig követte az író; éppen olyan találóan adta vissza élesen körvonalazott típusait. Technikájában is símult eszméihez, tárgyköréhez. Ez a magyarázata

³⁹ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

⁴⁰ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 100. l.

annak a végtelen hálának és elragadtatásnak, amely az írónak minden GEIGERT érintő sorából kicseng. A művész ugyanakkor korának is hű kifejezője: alakjai, jelenetei az idealizáló biedermeier-festészet alkotásai, komoly értéküket ma is eleven hatásuk igazolja. E rajzokon a színek elevensége nélkül is átszűrődik a festő készsége és technikája. A kis kompozíciók sokkal jobban tükrözik a lírikus lelkű GEIGER szíve minden melegét, kedélygazdagságát, mint híres, nagy vásznai. Van abban valami meghatározó, hogy a beérkezett történeti festő alázatos szívvel leereszkedik az illusztrációk egyszerűbb tárgyköréhez és egy szűkre szabott, erősen meghatározott körre szorítja művészetét. STIFTER-nek igazi otthona az ember és világa, a bennünk és körülöttünk uralkodó természet és GEIGER mindezt nemcsak adaptálta, hanem a mesterkéz hűségével adta vissza, mert minden művészetnek ez az igazi és egyetlen tárgya.

Az acélmetszet ma már túlhaladott, „nem divatos“ könyv-ábrázolás. Túlságosan költséges, az előállítás is igen sok időbe kerül s a „gépkönyv“ korának olvasói csak az „érdekfeszítő“ szöveget fálják, nem érnek rá egy-egy szép illusztráció felett elmerengni, mint a biedermeier-kor embere békés, kényelmes otthonában. A mai könyvművészeti törekvések fametszete is inkább bibliofileket gyönyörködtet és bibliofil kincs ma már a GEIGER-illusztrációs STIFTER-mű is. A „szép könyv“ barátja, ha még nincsen birtokában, vágyódva gondol egy ilyen első kiadásra. Becsület és ritkaságukat mi sem mutatja jobban, mint hogy kevés példány fordul elő belőlük a könyvpiacra és magas az árfolyamuk. A *Witiko*ért például 1924-ben 180 márkát fizettek; a *Student* 1906-ban jegyezték utoljára, ára akkor 48 márka volt, stb. Azóta pedig az árak erősen átértékelődtek, tehát sokkal drágábbak lettek. Nem hinnénk, hogy sok magángyűjtemény, vagy akár közkönyvtár dicsekedhetik azzal, hogy STIFTER műveinek összes első kiadása birtokában van. Még itt Budapesten, a megjelenés székhelyén az ország első könyvtára, a Széchényi Könyvtár sem rendelkezik valamennyivel.

A teljesség kedvéért nem hagyhatók említés nélkül azoknak a költőknek és történeti nagyságoknak arcképei sem, melyeket HECKENAST *arcképcsarnok* című képsorozata, vagy magángyűjteménye részére rendelt GEIGERNél. Schillert, Goethet, Shakespearet,

Grillparzert, Schillernek Wallensteinjét, Grillparzernak Medeáját és talán Sapphóját, Ottokárját, valamint Luther életének kiemelkedő jeleneteit ábrázoltatta a bécsi mesterrel. Megrendelőlevelei rendszerint írásbeli kompozícióterveket is tartalmaztak. Legtöbb esetben STIFTER látogatott el HECKENAST kérésére GEIGER műtermébe, hogy a legsikerültebb beállításokat megbeszélje, vagy ösztönző kritikát gyakoroljon. STIFTER oly nagyrabecsülte GEIGER művészetét, hogy mindenkor készséggel tett eleget HECKENAST kérésének s ha ideje nem futotta, írásban beszélt meg GEIGERREL a képeket.⁴¹ Talán ma furcsának és érthetetlennek tűnik fel, hogy a polgárcsaládok akkor milyen szívesen és mennyi ilyen irodalmi tárgyú metszettel ékesítették szobáik falát, még az alacsonyabb műveltségűek is. Az a kor az irodalmat képzőművészeti ábrázolásokon keresztül akarta átélteni. Valóságos kultusza fejlődött ki az „írók galériájának“, a sorozatot azután nem mindig egyenlő értékű metszetekben sokszorosították.

HECKENAST igen nagy reményeket fűzött a Luther-képekhez. 1863. április 24-én GEIGERhez intézett levelében meg is indokolja, hogy miért és bőséges forrásanyagra figyelmezteti a művészt: „Ich bin sehr erfreut, dass Sie die Ausführung dieser Bilder [Luther und Melanchton], so wie wir uns besprochen übernommen haben u. erlaube mir hiemit, Ihrem Wunsche gemäss 6 Stoffe für die ausführenden Bilder mitzuthemen. Ich bitte dieselben zu prüfen u. übrigens nach Ihrem Gutdenken zu verfahren. Mehre dieser Stoffe, sind meines wissens, wenigstens in bedeutendern Bildern, noch nicht dargestellt worden und dürften darum ein doppeltes Interesse im Publikum finden.“⁴² A hat jelenetet pedig a következőkben állapítja meg: 1. Luther a worms-i gyűlésen. 2. Szónoklata a képrombolók ellen. 3. A 95 pont kifüggesztése. 4. Luther családja körében. 5. Eck János katolikus teológussal való vitája. 6. Luther halála. HECKENAST minden jelenettémához az ábrázolás módját is hozzáfűzi. Például: „2. Luther tritt gegen die Bilder-

⁴¹ V. ö. Briefe v. A. Stifter, i. m. Wallenstein: II. köt. 29–30., 35–38., 40., 49., 99–100. l.; Schiller: II. köt. 272., 312., 316., 327. l.; Goethe: II. köt. 273–274., 316., 327. l.; Shakespeare: II. köt. 334., III. köt. 57. l. stb.

⁴² HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

stürmer auf. Er predigt zornentbrannt gegen den Unfug. Die Scene mag vor den geöffneten Thüren einer Kirche vor sich gehen. Der Pöbel hat die Heiligen-Statuen u. Bilder in der Kirche herabgerissen u. zertrümmert, und schleppt Bruchstücke derselben, wie auch Messgewänder heraus. Einige entlaufene Mönche und Nonnen befinden sich unter dem Pöbel — Luther steht kräftig und bändigend dem aufgeregten Haufen gegenüber.“⁴³ HECKENAST egyébként mindvégig a drámai és erösen patetikus ábrázolási módot javasolja GEIGERnek, ami a kor ízlésére is jellemző. — Könyvforrásokat is ajánl: „In ‚Freitags Buch‘ [Bildern aus der deutschen Vergangenheit 1859—62] bitte ich den Aufsatz über Luther zu lesen. Er enthüllt interessante Daten u. eine gute Charakteristik. Das Buch von Meinhold [Der getreue Ritter oder Sigismund Hager und die Reformation], obschon es in gegnerischen Absichten geschrieben ist, hat viele interessante Schilderungen aus der Reformzeit und aus Luthers Leben u. enthüllt einen wahren Schatz von Citaten u. Hinweisungen auf Quellen, die Ihnen vielleicht in der Hofbibliothek zugänglich seyn dürften.“⁴⁴ A Lutherképek sorsát a kiadó levelezéséből egészen sokszorosításukig nyomon kísérhetjük, amelyet a költségek kímélésére, fényképpel valószíttatott meg HECKENAST: „Die Photographie der Lutherbilder betreffend, muss ich Sie hiemit freundschaftlichst bitten mir insofern an die Hand zu gehen, dass Sie nach Ihrem Ermessen diejenigen Photographien Wählen, die Ihnen zur Ausführung des Unternehmens, als ihr Zuverlässigste und Geschickteste erscheint u. dass Sie entweder mir dieselben bezeichnen um mich über die Lieferungsbedigungen direkt zu verständigen, oder dass Sie die Güte haben dem von Ihnen gewählten Photographen die Sache vorzulegen . . . Das Format der Bilder habe ich auf 11 bis 12 Zoll höhe und 14 bis 15 Zoll breite gestellt.“⁴⁵

Meg kell említenünk, hogy a Grillparzer-illusztrációk HECKENASTnak egy megghiúsult kiadói tervével fűgnek össze. Még az író életében szerette volna összes műveit sajtó alá rendezni, GRILLPARZER azonban, aki meglehetősen visszavonultan élt akkor, a könyvkiadók minden hasonló kísérlete elől elzárkózott s így

⁴³ ⁴⁴ A fent idézett levélben.

⁴⁵ HECKENAST levelei GEIGERhez. 1864. jan. 1., márc. 4.

életében nem is jelent meg műveiből teljes kiadás. Halálakor (1872) azután újra időszerűvé vált a kérdés és az örökösök megbízottjával, THEOBALD Frh. v. RIZYvel folytatott tárgyalásaival párhuzamosan rendeli meg GEIGERNél az illusztrációkat.⁴⁶ 1874. február 10-ről kelt levele már elkészült Grillparzer-képekről szól: „Seit 8 Tagen sind Ihre neuesten 3 Grillparzerbilder in meinen Händen... Nun bin ich endlich im Stande, Ihnen meinen allerherzlichsten Dank für die herrlichen Kunstwerke zu sagen, womit Sie mich abermals bereichert haben. Alle drei Bilder entsprechen vollkommen ihrer grossen Aufgabe, die Sie sich gestellt haben, um das klassische Gedicht Grillparzers zu illustrieren; aber ganz besonders ergreifend ist ‚Medeas Rache‘. Ein Bild, wie es nur selten einem Meister gelingt und wie es nur in den geweihtesten Stunden des Künstlers zur Welt gebracht werden kann...“⁴⁷ Még ugyanebben a levélben bízza meg a művészt Sappho és Otokár illusztrációinak elkészítésével is. — Időközben a Grillparzer-művek kiadásának joga a stuttgarti COTTARA szállott és ettől kezdve HECKENAST sem sürgette GEIGERNél a további illusztrációkat.

A sokszorosításra szánt GEIGER-képek a bécsi mesternek *Mátyás király tudósai és művészei körében* című olajfestményével, valamint *István megkeresztelése* című freskószerűen megfestett vázlatával együtt HECKENAST legféltettebb kincseit képezték. Csak akkor vált meg tőlük, ha kiállításokra kölcsönkérték őket, amit a művészet érdekében sohasem tagadott meg.⁴⁸ Miként STIFTERT, GEIGERT is régi barátai között tartotta számon s leveleiben többször meghívta pilismaróti birtokára: „Vielleicht kommen Sie endlich einmal nach Pesth um ihre Freude an den Bildern zu haben und auch mir durch Ihren Besuch eine Freude zu machen.“⁴⁹ A barátság nem volt egyoldalú, GEIGER is melegen viszonzta és

⁴⁶ SZEMZŐ PIROSKA, i. m. 89—90. l.

⁴⁷ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

⁴⁸ STIFTER állította ki 1857-ben István megkeresztelését a linzi múzeumban. V. ö. Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 137., 182., 195—196., 290. l.

⁴⁹ HECKENAST levele GEIGERhez. Keletnélküli levéltöredék. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

sűrűn váltott levelein kívül, fényképével is megajándékozta.⁵⁰ HECKENAST könyvekkel, jó magyar borokkal tele ládákat adogatott fel Bécsbe viszonzásul s ha útja a császárvárosba viszi, nem szalasztja el a „műteremlátogatás“ alkalmát. Ezer meg ezer hasonló apróság szította, élesztette barátságukat, mely friss és életerős volt egészen 1878-ig, HECKENASTnak a haláláig. Vele eltávozott az a lelkes, nemesszívű ember, aki nehéz és viharos évek során a magyar könyvkiadást a német irodalomnak és művészetnek is szolgálatába állította, hogy megtartsa a „művet“ minden nemzetek kultúrájának.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

⁵⁰ HECKENAST levele GEIGERhez. 1864. jan. 1. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

INHALTSANGABE.

Piroska Szemző: *Peter J. N. Geiger und Gustav Heckenast.* Gustav Heckenast, der Pester Verlagsbuchhändler setzte eine Ehre darein den schönen und vielgelesenen Werken des Dichters und später auch seines Freundes Adalbert Stifter eine schöne Ausstattung zu geben. — Der Freund schön gedruckter und künstlerisch geschmückter Bücher nimmt gewiss mit grosser Freude die Pester Erstaussagen Stifter'scher Werke in die Hand, denn sie waren in den besten Leipziger und Pester Druckereien hergestellt und mit den prächtigen Titelvignetten von Peter Joh. N. Geiger, gestochen von Joseph Axmann, geziert. — Der Vf. bespricht sie in der chronologischen Folge der Erscheinung: Studien, 1844—1850, 6 Bde (Bd. I.: Das Haidedorf; Bd. II.: der Hochwald; Bd. III.: Mappe meines Urgrossvaters; Bd. IV.: Abdias; Bd. V.: Der Hagestolz; Bd. VI.: Der beschriebene Tännling.), Der Nachsommer, 1857, 3 Bde, mit drei Titelvignetten, Witiko, 1865, 3 Bde mit drei Titelvignetten. Weitere Titelvignetten brachten: die sechste Ausgabe der Studien 1864, 2 Bde, das Taschenbuch Iris 1847, 1848 und nach dem Tode des Dichters die Nachlasserzählungen 1869, 2 Bde (Die Narrenburg; Der fromme Spruch; der Waldgänger; Prokopus). Diese Zeichnungen gehören jedenfalls zu den schönsten, was auf diesem Gebiete geleistet wurde und werden mit rechtem Stolz in der Geschichte der ungarischen Buchkunst verzeichnet. — In ähnlicher Weise beschäftigt sich die vorliegende Arbeit mit den „Dichterbildern“ — Goethe, Schiller und sein Wallenstein, Grillparzer und seine Medea, Shakespeare — Luther-Bildern, welche Geiger ebenfalls für den Pester Verleger gezeichnet hatte. — Alle Zeichnungen, die Geiger für Heckenast ausgeführt hat, bilden einen wahren Schatz der Kunst; wenn man aber die künstlerische Eigenart der Titelvignetten in den Heckenast'schen Stifter-Aussagen in Betracht zieht, wird man den feinsinnigen ungarischen Verleger nicht mit unrecht zu den bedeutendsten stellen.

Felelős kiadó: Szemző Piroska.

MAGYARORSZÁG IDŐSZAKI SAJTÓJÁNAK KÖNYVÉSZETE

SZERKESZTI DEZSÉNYI BÉLA

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1. A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805.) Összeállította *Dezsényi Béla*. Budapest, 1941. Ára 5 P
2. A magyar hírlapirodalom 1806-tól 1866-ig. Összeállítja *Dezsényi Béla*. Előkészületben.
3. A magyar időszaki sajtó 1867-től 1910-ig.
4. Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig. Összeállította *Kemény György*. Budapest, 1942. Ára 34 P
5. Magyarország időszaki sajtója 1921-től 1935-ig. Előkészületben.
6. Magyarország időszaki sajtója 1936-tól 1940-ig. Összeállította *Mokcsay Júlia*. Előkészületben.
7. A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. 1919—1940. Összeállította *Monoki István*. Budapest, 1941. Ára 16 P
8. A magyar időszaki sajtó a csehszlovák uralom alatt. 1919—1938.
9. A magyar időszaki sajtó a jugoszláv uralom alatt. 1919—1941.
10. Az időszaki sajtó magyar és magyarvonatkozású irodalma. A magyar hírlapirodalom történetének forrásai. Összeállítják *Szemző Piroska* és *Dezsényi Béla*. Előkészületben.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete 1941-től kezdve öt-öt évet felölelő kötetekben fog megjelenni.

Alleinvertreib ausserhalb Ungarns: Otto Harrasowitz, Leipzig.